

IDEOLÓGIA A SÚČASNOSŤ

VLADIMÍR BROŽÍK, Katedra filozofie, Filozofická fakulta Univerzity Komenského, Bratislava

BROŽÍK, V.: Ideology and the Present. *Filozofia*, 29 (1974), No 1, p. 3—8.

The social being of things (Wertgegenständlichkeit) is expressed as value only in confrontation with the opinions that the subject uses in evaluation as an equivalent of the evaluated. It is not only the resulting picture of reality in the evaluating consciousness that depends on the opinions which have become the standards in evaluation, but also the value conduct of the subject, because the political, ethic, aesthetic etc. standards are also regulators of social practice. The more the regulative function of theirs in the socialist society increases, the more the practical value orientations of the subject become the object of a conscious choice and the less they are immediately extorted by economic or extra-economic urge. This is why in the conditions of the well-developed building-up of the socialist society the regulative function of ideology increases and by this very operation also the social importance of ideological struggle.

Keď V. I. Lenin r. 1920 vo svojom prejave o úlohách organizácií mládeže dokazoval, že triedny boj sa neskončil, iba sa zmenili jeho formy, ilustroval tento fakt nie náhodne práve protikladom buržoáznej a proletárskej morálky a nevyhnutnosťou presadiť platnosť noriem novej morálky v každodennom živote. A rok predtým, vo svojej *Veľkej iniciatíve* doslova napísal: „Zrejme je to ešte len začiatok, ale tento začiatok je nesmierne dôležitý. Je to začiatok prevratu ťažšieho, podstatnejšieho, hlbšieho a dôslednejšieho ako zvrhnutie buržoázie, lebo je to víťazstvo nad vlastnou ľahostajnosťou, neukáznenosťou a malomeštiackym egoizmom, nad tými zvykmi, ktoré robotníkovi a roľníkovi zanechal prekliaty kapitalizmus.” (1, s. 461)

Uplynulo polstoročie a Leninom predvídaná nepremožiteľnosť komunizmu sa stala skutkom, ako aj právneho, ekonomického i estetického hodnotenia a správania sa ľudí pokračuje ďalej a nestráca pritom svoj konfliktový charakter. Požiadavka dezideologizácie spoločenského života, s ktorou vystupujú niektorí stúpenci teórie konvergenzie, a predstavy o súmraku ideológií ignorujú fakt, že akýkoľvek spoločenský vývin je vždy bezprostredne stimulovaný ideologickými formami, predstavami o tom, čo je z hľadiska tej-ktorej spoločenskej skupiny žiadúce. Zmyslom a najvlastnejším poslaním ideologického boja je zápas o tieto

hodnotové orientácie, pričom práve v socialistickej spoločnosti nadobúda ideologická činnosť štátu i spoločenských organizácií nový obsah a závažnosť.

Každé, aj to „najsúbejektivnejšie“ hodnotenie je odrazom objektívnych, od hodnotiaceho vedomia, nezávislých okolností, je však vždy zložito sprostredkované týmto vedomím. Objektívna hodnotovosť skutočnosti (Wertgegenständlichkeit), ktorú Marx chápe ako spoločenské bytie vecí či udalostí, ale aj poznatkov a názorov, totiž nevyhnutne sa prejavuje iba vo všestranných spoločenských vzťahoch, iba v porovnaní. Nástrojom hodnotenia, subjektívnym ekvivalentom hodnotovosti príslušného javu sú normy; cez ich prizmu sa určitá hodnotovosť (Wertgegenständlichkeit) vyjadruje ako hodnota (Wert), či už etická, estetická, politická alebo iná. Ani túto normu si však subjekt nevolí ľubovoľne, osvojenie si istej normy, ako aj sám akt hodnotenia je podmienený predovšetkým potrebami praktického, spoločenského subjektu. A tak až v konfrontácii s vlastnými, spoločensky, triedne podmienenými potrebami sa spoločenskému subjektu vyjavuje ten-ktorý predmet ako užitočný či krásny, ten-ktorý čin ako vznešený či dobrý, progresívny alebo čestný.¹

Z uvedeného však vyplýva, že hodnotovosť (Wertgegenständlichkeit) čiže spoločenské bytie vecí sa vyjavuje iba spoločenskému subjektu disponujúcemu príslušným spoločenským „zmyslom“, ktorým sú jeho politické, etické, estetické atď. názory na povahu vlastného bytia. Teoretická nevyhnutnosť odlišovať hodnotovosť (Wertgegenständlichkeit), t. j. objektívny základ, predmet hodnotiaceho vzťahu, od hodnoty (Wert) ako výsledku hodnotenia má hlboký praktický význam a súčasne otvára cestu k pochopeniu zložitých variantov hodnotových vzťahov.

Sama hodnotovosť (Wertgegenständlichkeit) je objektívne diferencovaná; ten istý historický čin má objektívne inú hodnotovosť pre príslušníka robotníckej triedy a inú hodnotovosť pre buržuá, meštiaka. Túto diferencovanú hodnotovosť si spoločenský subjekt uvedomuje opäť diferencovane, v závislosti od názorov, ktoré akceptuje a používa ako normy pri hodnotení. Tak môže spontánne alebo zámerne prejsť „na pozície“ protikladnej spoločenskej skupiny, a preto sa v hodnotení tak často stretávame s alternatívnymi, neraz protikladnými hodnotovými súdmi. Marx upozorňuje na tento jav aj v súvislosti s hodnotovosťou tovaru: „Relatívna hodnota tovaru sa môže meniť napriek tomu, že jeho hodnota ostáva stála. Jeho relatívna hodnota môže ostať napriek tomu, že sa mení jeho hodnota, a konečne súčasné zmeny veľkosti hodnoty a relatívneho výrazu tejto veľkosti hodnoty si vonkoncom nemusia zodpovedať.“ (4, s. 72)

Analogicky možno konštatovať, že aj etické, politické, právne a iné hodnotenie sa môže meniť, aj keď hodnotovosť jeho predmetu ostáva stála; stáva sa tak vtedy, keď sa z akejkoľvek príčiny posúvajú, alebo menia hodnotové normy. Tieto príčiny môžu byť objektívne (vývin spoločenských potrieb a pod.) i subjektívne (zmena názorov). Nepriateľská propaganda nemôže napr. nič zme-

¹ Marxistická teória hodnotenia nemá ešte ustálenú terminológiu; aj Marx na inom mieste v *Kapitáli* hovorí o hodnotovosti ako o potencionálnej, aktuálnej. Komplikácie spôsobuje aj nejednotnosť jednotlivých prekladov *Kapitálu*; to však nič nemení na podstate problému.

niť na hodnotovosti základných výdobytkov socializmu, môže ich však znehodnotiť vo vedomí subjektu. Faktom totiž ostáva, že „zrnko piesku je pod drobnohľadom vysoké a veža je v porovnaní s horou nízka“ (5, s. 408), a že voľba neadekvátneho hodnotového ekvivalentu (normy) skresľuje obraz skutočnosti.

Strata schopnosti objektívne hodnotiť, nech už vyplýva z akejkoľvek príčiny, je nebezpečná tak pre individuum, ako aj pre spoločnosť. Hodnotová orientácia subjektu, či už je to jednotlivec, alebo spoločenská skupina, nezahrnuje v sebe iba výber a preferenciu hodnôt, ktorými subjekt nasycuje svoje potreby, ale podmienuje zameranosť jeho tvorivých aktivít, jeho hodnototvornej praxe. Hodnotová orientácia ani zďaleka nie je iba manifestáciou určitého postoja, ale je životne dôležitá ako podmienka reprodukcie existenčných podmienok jednotlivca i celých sociálnych skupín. Tým sa odhaľuje hlboký zmysel ideologického boja, ktorý nie je iba slovnou penou na vlnách politických zápasov, ale ako boj o nástroje zameriavania životne dôležitých aktivít sociálnych skupín i jednotlivcov má hlboký politický a ekonomický dosah. V podmienkach rozvinutej výstavby socializmu však vznikajú nové okolnosti, ktoré nielen podčiarkujú závažnosť ideologického boja v súvislosti s hodnotovými orientáciami ľudí, ale dávajú mu nový zmysel a poslanie.

Na tieto okolnosti upozorňuje V. I. Lenin vo *Veľkej iniciatíve* v súvislosti so vzťahom človeka k práci. „Feudálna organizácia spoločenskej práce bola udržiavaná disciplínou korbáča... Kapitalistická organizácia bola udržiavaná disciplínou hladu... Komunistická organizácia práce, ku ktorej je socializmus prvým krokom, je udržiavaná a bude čím ďalej tým viac udržiavaná slobodnou a uvedomelou disciplínou samých pracujúcich.“ (2, s. 467)

Celé doterajšie dejiny boli vlastne dejinami mimoekonomického a ekonomického donútenia, a tým aj dejinami vynútených základných hodnotových orientácií, ako aj okolnosťami už vopred danej hierarchie hodnôt, ktorej sa človek podriaďoval zväčša už pri vstupe do života. Socializmus otvára novú kapitolu, v ktorej sa hodnotové orientácie stávajú predmetom voľby, ktorá je síce nevyhnutná, objektívne podmienená, ale ktorá nie je priamo a bezprostredne vynútená stavom núdze, hladom po základných životných hodnotách a pod.² To, čo Lenin formuloval sčasti ešte len ako program, dnes sa už stáva neúprosnou nevyhnutnosťou. Vypelá socialistická spoločnosť sa vďaka rýchlemu rastu životnej úrovne postupne približuje k prahom nasýtenia základných potrieb človeka. Za týmto prahom však predmet už nepociťovanej, pretože uspokojenej potreby prestáva byť žiadúci, a tým stráca pre subjekt zjavnú hodnotu, aj keď jeho hodnotovosť sa nemení a objekt je aj naďalej funkčný ako životná pod-

² To presne zodpovedá aj Marxovej charakteristike troch etáp dejín individuality, ktorú nachádzame v jeho *Rukopisoch*: „Osobné vzťahy závislosti (spočiatku celkom prirodzené) sú prvé spoločenské formy a ľudská produktivita sa v nich rozvíja iba v malom rozsahu a na izolovaných miestach. Osobná nezávislosť, založená na vecnej závislosti, je druhá veľká forma, v ktorej sa systém všeobecnej spoločenskej premeny látok, univerzálnych vzťahov, všestranných potrieb a univerzálnych potencií ešte len vytvára. Slobodná individualita, založená na univerzálnom rozvoji individuí a na podriadení ich spoločnej, spoločenskej produktivite ako ich spoločenskej potencii, je tretí stupeň.“ (6. s. 114)

mienka, ekologický činiteľ a pod. Uspokojením základných životných potrieb človeka sa vyraduje z činnosti doteraz živeľne, automaticky fungujúci regulatív hodnotového správania a nové hodnotové orientácie môžu byť už len výsledkom cieľavedomého úsilia, zámerne prebúdzaného záujmu, premyslene a všetkými prostriedkami rozvíjaných kultúrnych, spoločenských potrieb človeka. V podmienkach programove budovanej socialistickej spoločnosti ideologická nadstavba berie na seba aj túto novú, regulatívnu funkciu.

Názorným príkladom je tu vzťah človeka k práci. Práca už prestáva byť iba nástrojom na zaobstarávanie základných životných potrieb. Vytvárajú sa objektívne podmienky, aby sa práca stala potrebou. Lenže túto potrebu si človek neprináša na svet tak ako pocit hladu, ale je to potreba, ktorú sa učí a musí naučiť, aby sa stal spoločenskou bytosťou žijúcou na úrovni súčasnosti. Táto nevyhnutnosť „učiť sa“ je najnaliehavejšia práve vtedy, keď sa nové potreby ešte nestali samozrejmosťou a pravidlom a „staré“ sa postupne čoraz viac nasycujú.

Ak teda boli v minulosti základné hodnotové orientácie človeka doslova vynucované panujúcimi okolnosťami, v podmienkach výstavby rozvinutej socialistickej spoločnosti sa toto prinútenie mení na možnosť i nevyhnutnosť voliť nové, mnohostranné a čoraz diferencovanejšie hodnotové orientácie. Problematika vzťahu človeka k práci je iba jedným príkladom všeobecnej zmeny spôsobu motivácie hodnotových orientácií človeka žijúceho v podmienkach socialistickej spoločnosti.

O vážnosti tejto zmeny svedčí kríza tzv. spotrebiteľskej spoločnosti, ktorá spočíva okrem iného aj v tom, že jej príslušníci strácajú tradičné hodnotové orientácie, ktoré sa dedili z pokolenia na pokolenie a dávali ich životu zmysel, a nie sú schopní vytvoriť, osvojiť si nové orientácie. Tak sa ocitajú v stave paradoxného vákua, v situácii, keď hodnotovosť základných životných prostriedkov prestáva byť predmetom potreby, a preto sa nepocituje ako hodnota, a keď hodnotovosť práce, sociálnych vzťahov, poznania, atď. sa ešte nestala predmetom ich vzťahov, a preto sa nepocituje ako hodnota.

Niektoré prvky tejto krízy sa môžu ojedinele prejavíť v istých spoločenských vrstvách aj v socialistickej spoločnosti a vytvárať pôdu pre spôsob života, ktorý sa vyznačuje pokračujúcou hodnotovou dezorientáciou a ktorý súhrnne označujeme ako meštiacky. Názorove obmedzený subjekt sa buď usiluje zachovať si svoje prekonané orientácie (napr. nezmyselné hromadenie predmetov osobného vlastníctva), alebo nepocituje nijakú vlastnú potrebu, imituje ako snob potreby a záujmy, ktoré mu momentálne imponujú a ktoré si vyberá ad hoc, bez koncepcie a náhodne. Nie je preto náhodné, že meštiak vo svojej bezradnosti neprestajne oživuje názory, ktoré ako miery hodnôt patria minulosti, a predstavuje tak sociálnu základňu jestvovania ideologických prežitkov. Stáva sa zajatcom vlastnej obmedzenosti, ale jeho príklad je spoločensky nebezpečný práve v súčasnosti, keď sa nové, socialistické hodnotové orientácie len postupne stávajú pravidlom.

A tak v podmienkach rozvinutej výstavby socialistickej spoločnosti prežívajú aj ideológie, ktoré dávno stratili svoju východiskovú, materiálnu základňu.

Tieto ideológie v spojení s jestvujúcimi názormi nielen prežívajú, ale v podmienkach hodnotového vákua, ktoré vzniká vo vedomí meštiaka, môžu dokonca regenerovať. Aj preto triedny boj v oblasti ideológie trvá ešte dlho po tom, keď bol v politickej a hospodárskej oblasti víťazne vybojovaný. F. Engels na to upozorňoval v súvislosti s problematikou morálky, keď písal, že „skutočne ľudská morálka, ktorá bude stáť nad triednymi protikladmi i nad spomienkou na ne, bude možná až na takom vývojovom stupni spoločnosti, kde bude triedny protiklad nielen odstránený, ale aj zabudovaný pre životnú prax“. (3, s. 84)

Preto sa socialistická spoločnosť cieľavedome usiluje zmeniť nielen bytie ľudí, ale aj vedomie tohto bytia, sebavedomie človeka, mieru jeho schopností uvedomiť si vlastné postavenie v nových podmienkach. A toto úsilie treba znásobovať v priebehu istého obdobia tým viac, čím samozrejmejšími sa stávajú tieto podmienky. Je to spôsobené tým, že spoločenský subjekt, ktorý bol tvorcom, alebo aspoň svedkom ich vzniku, uvedomuje si ich hodnotovosť zvyčajne ľahšie, ako ten, kto sa s nimi stretáva už ako s hotovým výsledkom. Generácie, ktoré bojovali o uskutočnenie socializmu, si uvedomujú jeho hodnotovosť oveľa rásťojčivejšie, pretože im osobná skúsenosť dovoľuje porovnávať; a každé hodnotenie je vždy porovnávaním. Generácii vyrastajúcej už v socialistických podmienkach musí potrebnú skúsenosť, ktorá dovoľuje porovnávať, sprostredkovať poznávanie a výchova, cieľavedomé osvojovanie si vedeckého názoru na svet.

Kde toto sústavné úsilie chýba, tam absencia noriem opierajúcich sa o vedecké poznanie nevyhnutne vedie k ožiovaniu noriem iného druhu, takých, ktoré buď vôbec nedovoľujú dešifrovať hodnotovosť socialistickej skutočnosti, alebo skresľujú jej obraz. Ani samo poznanie, ani prax nevedie k žiadúcemu názoru automaticky. Každý subjekt robí pri tvorbe svojho názoru selekciu poznatkov, z ktorých buduje svoj názor. Pri tomto výbere sú síce rozhodujúce jeho praktické záujmy a potreby, a preto sa niekedy zdá, že zmenená spoločenská situácia, ktorá podmieňuje nové potreby, povedie automaticky aj k takej zameranosti subjektu, ktorá bude zárukou tvorby a osvojenia si názorov adekvátnych novej skutočnosti. Lenže každá potreba a záujem sú vedomou projekciou jestvujúceho stavu — a táto projekcia sama závisí od hodnotenia tohto stavu. Tak sa kruh funkčných závislostí uzatvára: každý názor je odrazom istej situácie, ale pochopenie tejto situácie, a teda sám jej odraz vo vedomí subjektu závisí aj od názoru, ktorým sa hodnotovosť situácie dešifruje.

Preto cieľavedomé rozvíjanie a šírenie vedeckého názoru na svet, socialistickej morálky a pod. ostáva trvalou úlohou socialistickej spoločnosti a bude jednou z jej základných úloh ešte aj potom, keď triedny boj v politickej oblasti bude patriť minulosti a rozdelený svet bude už len spomienkou. Vyplýva to okrem iného aj z toho, že socializmus sa programove usiluje nahradiť človeku nanútené a po stáročia tradované hodnotové orientácie takými orientáciami, ktoré si človek volí so znalosťou vecí a ktoré opiera o svoje vlastné presvedčenie. Program rozvinutej výstavby socializmu predpokladá tieto zmeny v hodnotových orientáciách ľudí nielen ako dôsledok, ale aj ako jednu z podmienok jeho úspešnej realizácie.

LITERATÚRA

1. LENIN, V. I.: Vybrané spisy II, Praha 1950.
2. LENIN, V. I.: Velká iniciatíva, Vybrané spisy II, Praha 1950.
3. ENGELS, F.: Anti-Dühring, Praha 1949.
4. MARX, K.: Kapitál I, Praha 1953.
5. MARX, K.: Námezdní práce a kapitál, Spisy 6, Praha 1959.
6. MARX, K.: Rukopisy I, Praha 1971.

ИДЕОЛОГИЯ И СОВРЕМЕННОСТЬ

Владимир Броžíк

Ценность действительности выражается как ценность лишь в конфронтации со взглядами, которые субъект использует в оценке в качестве эквивалента оцениваемого. Однако от взглядов, ставших в оценке нормами, зависит не только результативный образ действительности в оценочном сознании, но и ценностное поведение субъекта, поскольку политические, этические, эстетические и т. п. нормы являются и регулятивом общественной практики. Эта их регулятивная роль в социалистическом обществе возрастает тем больше, чем больше практические ценностные ориентации субъекта становятся предметом сознательного выбора и чем меньше они непосредственно вынуждены экономическим или внеэкономическим принуждением. Поэтому в условиях строительства развитого социалистического общества возрастает регулятивная роль идеологии, тем самым и общественная важность идеологической борьбы.

IDEOLOGIE UND GEGENWART

Vladimír Brožík

Die Wertigkeit der Gegenwart äussert sich als Wert nur in Konfrontation mit den Anschauungen, deren sich das Subjekt bei Wertung als Äquivalents des Bewerteten bedient. Von den Anschauungen aber, die in der Wertung zu Normen wurden, hängt nicht nur das Bild der Wirklichkeit, die als Resultat im wertenden Bewusstsein entsteht, sondern auch das wertende Verhalten des Subjekts ab, weil politische, ethische, ästhetische usw. Normen auch Regulative der gesellschaftlichen Praxis sind. Diese Aufgabe eines Regulativs steigert sich in der sozialistischen Gesellschaft umso mehr, als die praktischen Wertorientierungen des Subjekts zum Gegenstand einer bewussten Wahl werden und sie immer weniger durch ökonomischen oder ausserökonomischen Zwang bestimmt sind. Unter den Bedingungen eines fortgeschrittenen Aufbaus der sozialistischen Gesellschaft wächst die regulative Aufgabe der Ideologie und damit auch die gesellschaftliche Bedeutsamkeit des ideologischen Kampfes.